

رسول جعفریان؛ جستجوگر تشیع در تاریخ

مهدی سالاری

عضو حلقه علمی تاریخ اسلام
دانش‌آموخته دوره عالی تاریخ اسلام

چکیده: رسول جعفریان از جمله روحانیونی است که به صورت تخصصی به پژوهش در تاریخ اسلام پرداخته است. نگاه تحلیلی به حوادث تاریخی، توجه ویژه به مباحث روش‌شناختی در پژوهش تاریخی و توجه خاص به تاریخ تشیع از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های این پژوهشگر است. جعفریان در زمینه جریان‌شناسی و تاریخ صفویه نیز صاحب‌نظر است. اطلس شیعه، تأملی در نهضت عاشورا، پیش‌درآمدی بر تاریخ اسلام، تاریخ شیعه در ایران، تاریخ سیاسی ایران، تاریخ خلفا، مقالات تاریخی و ... از جمله مهم‌ترین آثار وی به شمار می‌رود.

واژگان کلیدی: رسول جعفریان، تاریخ اسلام، تاریخ تشیع، نقد تاریخی.

مقدمه

آیات بسیاری در قرآن کریم به مباحث تاریخی پرداخته‌اند. به همین دلیل مسلمانان همواره به تاریخ توجه داشته‌اند. مباحث تاریخ اسلام از جمله مواردی است که طلاب علوم دینی هم برای فهم بهتر سیره

معصومین علیهم‌السلام می‌بایست به آن توجه کنند. رسول جعفریان از جمله روحانیونی است که به صورت کاملاً تخصصی در زمینه تاریخ اسلام به پژوهش پرداخته است. استاد جعفریان از معدود پژوهشگران حوزوی است که دارای تألیفات گسترده در دو حوزه تاریخ اسلام و معاصر است. در این مقاله با گوشه‌هایی از زندگانی، شیوه تاریخ‌نگاری و سی اثر از آثار ایشان آشنا خواهیم شد.

زندگی‌نامه

رسول جعفریان در سال ۱۳۴۳ در خوراسگان از توابع استان اصفهان به دنیا آمد. دوره دبستان را در زادگاهش گذراند و سپس برای ادامه تحصیل به اصفهان آمد.^۱ جعفریان در سال ۱۳۵۷ و در آستانه پیروزی انقلاب اسلامی برای ادامه تحصیلات حوزوی راهی شهر قم شد و از درس اساتیدی چون آیت‌الله جوادی آملی، آیت‌الله مصباح یزدی، آیت‌الله ممدوحی، آیت‌الله گرامی و نیز آیت‌الله جعفر مرتضی جیل عاملی، کسب فیض کرد. سال ۵۸ با آثار و مؤسسه آیت‌الله مصباح یزدی آشنا شد و در کلاس‌ها و دوره‌های آموزشی آن مؤسسه شرکت کرد و با بازگشایی دانشگاه‌ها در سال ۵۹ به تدریس معارف اسلامی و تاریخ اسلام در دانشگاه‌های اصفهان و تهران مشغول شد. اولین اثر او در سال ۶۴ با عنوان «پیش‌درآمدی بر شناخت تاریخ اسلام» منتشر شد و از آن پس تاکنون، ضمن همکاری با مؤسسات پژوهشی و تأسیس کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران در قم، به کوشش‌های پی‌گیر خود در زمینه تألیف، تصحیح، ترجمه و تحقیق در تاریخ اسلام، ایران و تشیع، همچنان ادامه می‌دهد. حوزه اصلی مطالعات استاد رسول جعفریان، تاریخ اسلام و صفویه و تا حدی تاریخ معاصر است.^۲ ایشان در سال ۱۳۸۷ به سمت رئیس کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی منصوب شد و هم‌اکنون نیز این سمت را بر عهده دارد.

رسول جعفریان و تاریخ‌پژوهی

جعفریان، بیش از سی سال است که به صورت تخصصی با بررسی نسخ خطی در کتابخانه‌های دور و نزدیک می‌کوشد تا غبار فراموشی را از چهره آثار گران‌سنگ اندیشمندان شیعی پاک کند. آثار پرشمار ایشان هر یک روشنایی‌هایی بر زوایای

۱. مهدی پروین‌زاد، ناشناخته‌های تاریخ ایران و اسلام گفتگو با استاد رسول جعفریان، کیهان فرهنگی، ش ۱۹۶، ص ۱.
۲. همان.

تاریک و ناشناخته تاریخ ماست. نگاه جست‌وجوگر ایشان جنبه‌های کمتر شناخته شده تاریخ ایران اسلامی را نیز به عرصه نقد و تحلیل و شرح و تفسیر در آورده است. جعفریان در ابتدا به فلسفه روی آورد و کتاب‌های بدایة الحکمه و نهایت الحکمه را به طور کامل و با دقت فراوان خواند. اما چه شد که به تاریخ اسلام روی آورد، مطلبی است که علت آن را خود استاد هم دقیقاً نمی‌داند. ایشان در این باره می‌گوید: سال ۶۱ در سفری کتاب المراجعات را با دقت خواندم و نسبت به بحث‌های صدر اسلام حساس شدم و بلافاصله بعد از المراجعات، کتاب اجتهاد در مقابل نص را مطالعه کردم. هر دو کتاب نوشته مرحوم شرف‌الدین است. این دو اثر ذهن مرا نسبت به مسایل تاریخی صدر اسلام خیلی فعال کرد. بعد مدتی در مرکز تحقیقات سپاه در گروه تاریخ شروع به فعالیت کردم و این در زمانی بود که هنوز در حوزه بودم^۱. استاد جعفریان مدت یازده سال در محضر علامه جعفر مرتضی عاملی شاگردی کرد. استاد در این باره می‌گوید: رابطه ما با استاد جعفر مرتضی، رابطه مراد و مریدی بود و گاهی هفته‌ای سه چهار روز ساعت‌های متوالی خدمت ایشان بودم.

فعالیت‌های جعفریان در عرصه تاریخ پژوهی

مطالعات ایشان در دو حوزه تاریخ اسلام و تاریخ معاصر و به‌ویژه دوره صفویه است که در هر دو زمینه آثار بسیاری را ارائه کرده است. دغدغه اصلی او در ابتدا، بررسی موضوعات تاریخی بود، اما به تدریج و با مطالعه بیشتر به بررسی روش تحقیق در تاریخ متمایل شد. ایشان در ابتدای آثارش در حوزه تاریخ اسلام، نخست به نوع تاریخ‌نگاری مسلمانان می‌پردازد و برخی از مورخان را معرفی می‌کند و آنگاه به نقل و تحلیل وقایع تاریخی می‌پردازد. جعفریان معتقد است که رشد و گستردگی دانش تاریخ در میان مسلمانان نشان از انگیزه‌ها و خواستگاه‌های نیرومندی است که در میان آنها وجود داشته است؛ چرا که تاریخ از مهم‌ترین رشته‌های علمی در بین مسلمانان بوده است. تنوع آثار و موضوعات مورد مطالعه جعفریان، نشان از آن دارد که پژوهش و تألیف به خصیصه جدانشدنی او تبدیل شده است. وی در تجدیدنظر و باز پیرایی برخی از آثار مورد علاقه‌اش نیز اصرار خاصی دارد.

رسول جعفریان، از پژوهشگرانی است که توانسته بار سنگین و بر زمین مانده تاریخ تشیع را در ایران بر دوش کشد. گستردگی دانسته‌های ایشان در تاریخ ایران اسلامی و

۱. همان.

به‌ویژه تاریخ تشیع مثال‌زدنی است. همت او در طرح آموزشی تاریخ در دروس حوزوی و ایجاد کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران در قم و تأسیس چند نهاد ویژه بررسی تاریخ، به راستی ستودنی است.^۱

روش جعفریان در مطالعات تاریخی

رسول جعفریان در سیر مطالعات تاریخی خود یک چیز را دنبال می‌کند و آن مذهب شیعه است. رد پای این نگاه در اکثر آثار جعفریان به چشم می‌خورد. او در آثار خود سعی می‌کند ریشه‌های تفکر شیعه را در بستر تاریخ پیدا کند و آن را تا سده‌های اخیر دنبال نماید. مهم‌ترین و آخرین کتابی که تاکنون در این باره به رشته تحریر درآورده، کتاب اطلس شیعه است. او جریان مذهب شیعه را در مسیر تاریخ پی می‌گیرد و تمام تحلیل‌های خود را بر همین مبنا استوار می‌کند. او تمام جریان‌ها را در پرتو شیعه بررسی و تحلیل می‌کند.

نگاه به تاریخ در اندیشه جعفریان

جعفریان، بیش از آنکه نقل تاریخی داشته باشد، نقد تاریخی دارد. وی در بررسی مسایل تاریخی هیچ مطلبی را بدون دلیل و سند معتبر نمی‌پذیرد. او در پژوهش‌های خود در پی ریشه‌ها به جستجو برمی‌خیزد و خوب می‌داند علت وقوع یک حادثه تاریخی را در کجا بجوید.

او پس از نقل گزارش تاریخی به نقد آن می‌پردازد و همچون استادش جعفر مرتضی عاملی به بیان گزارش‌های صحیح تاریخی اکتفا می‌کند و از نقل گزارش‌های تردیدآمیز پرهیز می‌کند. به همین دلیل در بیشتر آثار وی، نیمی از مطالب به بررسی‌های مقدماتی اختصاص یافته است و نیمی دیگر به اصل جریان می‌پردازد. جعفریان در آثار حوزه تاریخ اسلام خود، ریشه تمام وقایع را در دوره جاهلیت می‌جوید و در حوزه تاریخ معاصر، ریشه وقایع را در عصر صفوی جستجو می‌کند. برای مثال، ایشان در کتاب سیره رسول خدا ﷺ برای نشان دادن سختی دعوت حضرت ﷺ در مکه، نخست در یک فصل مجزا اوضاع عصر جاهلی را به تفصیل بیان نموده و مباحثی مانند مفهوم جاهلیت، قبیله قریش، پیشینه دین و دین‌داری در جزیره العرب، شرک و ابعاد آن در جزیره العرب و فرهنگ و معارف علمی آن دیار را مورد بررسی قرار می‌دهد و

۱. کیهان فرهنگی، شماره ۱۹۶.

سپس وارد دوران پیامبر ﷺ شده و با توجه به مطالب ذکر شده روند پیشرفت اسلام را تبیین می‌کند. این نوع نگارش، خواننده را به خوبی با شرایط آن دوره و سختی‌های تبلیغ رسول خدا ﷺ آشنا می‌کند.

آثار تاریخی استاد جعفریان:

۱. پیش‌درآمدی بر تاریخ اسلام

این کتاب، نخستین اثر تألیفی استاد جعفریان در زمینه تاریخ اسلام است. مباحث عمده این کتاب پس از مقدمه ۲۰ صفحه‌ای که شرحی کوتاه درباره مورخان مشهور مسلمان است، شامل تدوین تاریخ شیعه، میزان صداقت در کتب تاریخی، شیوه روایات تاریخی و نیز مباحثی درباره زمینه‌های فکری، اعتقادی عرب جاهلی است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۶۴ توسط انتشارات مؤسسه در راه حق صورت گرفته است.

۲. تأملی در نهضت عاشورا

رسول جعفریان در این کتاب، نخست به معرفی کهن‌ترین و مهم‌ترین متون تاریخی مربوط به تاریخ عاشورا پرداخته است و سپس ضمن فصلی کوتاه زمینه‌های اجتماعی، سیاسی، دینی و طایفه‌ای رخداد کربلا را مورد بررسی قرار داده است. در ادامه و در دو فصل به تفصیل تاریخ کربلا را مرور کرده است. اساس و پایه نگارش هر دو بخش، به خصوص گزارش‌نامه واقعه کربلا که به اصطلاح یک مقتل است، متون کهن تاریخی است. گفتارهایی درباره اربعین امام حسین علیه السلام، حکمت شهادت امام حسین علیه السلام، آثار نهضت امام حسین علیه السلام، مروری بر محتوای کتاب کامل الزیارات ابن قولویه، ابعاد شکلی و شعارهای نهضت امام حسین علیه السلام، تاریخ عزاداری اهل سنت برای امام حسین علیه السلام، تحریفات عاشورا و بررسی و نقد کتاب روضة الشهداء نوشته ملاحسین کاشفی، مطالب دیگر این کتاب است. چاپ اول این اثر را انتشارات انصاریان در سال ۱۳۸۱ روانه بازار کرده است.

۳. آشنایی مقدماتی با روش تحقیق در تاریخ

برای ورود به مباحث تاریخی، لازم است تا ضمن برخورداری از دید و درکی روشن از این حوزه با روش تحقیق در مباحث تاریخی نیز آشنایی پیدا کرد. نویسنده در این اثر خواننده را با شیوه تحقیق در این زمینه آشنا می‌سازد. این اثر در سال ۱۳۶۶ توسط

سازمان تبلیغات اسلامی در تهران به چاپ رسیده است.

۴. تاریخ شیعه در ایران؛ از آغاز تا قرن هفتم هجری

در این کتاب با نفوذ تشیع در ایران، با زمینه‌های گسترش تشیع و نیز حاکمیت‌های شیعی ایران تا قرن هفتم آشنا می‌شویم. معرفی شهرهای شیعی و نواحی شیعه‌نشین در ایران از جمله بخش‌های دیگر این کتاب است. این اثر در سال ۱۳۶۸ توسط مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی منتشر شده است.

۵. مقدمه‌ای بر تاریخ تدوین حدیث

این کتاب حاصل نگاهی عمیق و علمی به سیر حدیث در طول تاریخ است. علیقلی قرایی این اثر را به زبان انگلیسی ترجمه کرده و در سه بخش در مجله انگلیسی زبان توحید به چاپ رسانده است. این کتاب را نشر فؤاد در سال ۱۳۶۸ در قم منتشر کرده است.

۶. حیات فکری و سیاسی امامان شیعه

فصل آغازین این اثر دربرگیرنده جنبه‌های متنوعی از تاریخ‌نگاری شیعیان در ادوار مختلف و در مسائل گوناگون حدیثی، کلامی، رجالی، تاریخی و جز آن است. نویسنده در ادامه زندگی، زمانه، شخصیت و وقایع مهم فرهنگی و سیاسی هر یک از ائمه علیهم‌السلام را شرح کرده است. این کتاب به زبان ترکی استانبولی ترجمه شده و به زبان عربی هم در بیروت به چاپ رسیده است. چاپ اول کتاب در سال ۱۳۶۸ توسط انتشارات انصاریان در قم منتشر شده است و چاپ ششم آن نیز در سال ۱۳۸۱ توسط همان ناشر انجام شده است.

۷. تاریخ اسلام و ایران تا پایان قرن چهارم هجری

این اثر متنی درسی است که برای سال دوم آموزش متوسطه عمومی نوشته شده و مشتمل بر نگاهی به تاریخ چهار سده از تاریخ اسلام و ایران است. انتشار این کتاب در طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۴ توسط وزارت آموزش و پرورش صورت گرفته و بخش‌هایی از آن نیز در کتاب تاریخ دوره دبیرستان - رشته علوم انسانی - آمده است.

۸. قصه خوانان در تاریخ اسلام

یافته‌های تاریخی استاد جعفریان در این اثر نشان داده است که جریان قصه‌خوانی در تاریخ اسلام، از روزگار خلیفه دوم آغاز شده است. در این زمان بود که تمیم الداری، صحابی مسلمان شده با اجازه خلیفه دوم، روزهای جمعه قبل از خطبه نماز، به قصه‌خوانی می‌نشست. محتوای سخن تمیم الداری، بیان داستان‌های انبیا و استفاده و عطف‌گونه از آنهاست. پس از آن این کار در شهرهای دیگر مسلمانان نیز دنبال شد و به سرعت به یک جریان فرهنگی تبدیل گردید. از دوران معاویه به بعد از قصه‌گویان برای مقاصد سیاسی نیز استفاده می‌شد. این اثر عهده‌دار بررسی شرح عقاید مخالف و موافق این جریان تا پایان دوره صفویه است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۷۰ توسط نشر فؤاد و چاپ جدید آن همراه با اضافات در سال ۱۳۷۱ به وسیله انتشارات دلیل در قم انجام گرفته است.

۹. تاریخ تشیع در ری

ری، همچون قم، کاشان و سبزوار، یکی از کهن‌ترین شهرهای شیعی‌نشین ایران بوده است. این شهر، مأمّن سادات علوی و امامزادگان بوده و همین امر، باعث هجرت شیعیان به آن دیار می‌شده است. جعفریان در این اثر، به بررسی تاریخ درازآهنگ تشیع در این شهر پرداخته است. این کتاب در سال ۱۳۷۱ توسط نشر مشعر در تهران منتشر شده است. این متن در چاپ جدید تاریخ تشیع در ایران نیز آمده است.

۱۰. اندیشه تفاهم مذهبی در قرن ششم و هفتم هجری

مؤلف در این اثر ابعاد متنوع تفاهم مذهبی را در دوره‌ای حساس از تاریخ کشورمان مورد بررسی قرار داده است. این متن در چاپ جدید تاریخ تشیع در ایران نیز به چاپ رسیده است. این کتاب در سال ۱۳۷۱ توسط دفتر فرهنگ اسلامی در قم منتشر شده است.

۱۱. جغرافیای تاریخی و انسانی شیعه

در این اثر با جغرافیای تاریخی و انسانی شیعه در آسیا و آفریقا آشنا می‌شویم. استاد جعفریان ضمن بررسی گرایش تشیع در جهان اسلام پنج ضمیمه به کتاب افزوده که به این شرح است: جغرافیای دینی در قرن هشتم، مراسم انتظار در شهرهای شیعه، طبری و اصل حدیث، طبری و تشیع، گزیده کتاب‌شناسی فرق اسلامی. این کتاب در

سال ۱۳۷۱ توسط انتشارات انصاریان در قم به چاپ رسیده است.

۱۲. مناسبات فکری و فرهنگی معتزله و شیعه

تبیین مناسبات فکری و فرهنگی بین شیعه و معتزله در قرون اولیه اسلامی، فصل شورانگیزی از تعامل فکری، فرهنگی در تاریخ اسلام محسوب می‌شود. عقل‌گرایی معتزله فصل مشترکی بود که آنها را به برخی دیدگاه‌های شیعیان نزدیک می‌سازد. این اثر به این گونه مناسبات پرداخته است. این کتاب در سال ۱۳۷۲ توسط سازمان تبلیغات اسلامی در تهران منتشر شده است. ترجمه عربی این کتاب نیز با عنوان المسار الثقافي بين الشيعة و المعتزلة، به چاپ رسیده است.

۱۳. تاریخ رسول خدا ﷺ (تاریخ سیاسی اسلام ج ۱)

رسول جعفریان در این اثر گران سنگ، طی هفت بخش، ضمن شرحی مفصل درباره تاریخ‌نگاری مسلمانان و انواع تاریخ‌نگاری‌ها، شرح کوتاهی نیز از زندگی و آثار هر یک از مورخان مسلمان از آغاز تا سده پنجم هجری، ارائه کرده است. وی سیره رسول خدا ﷺ را با بررسی جنبه‌های متنوع دوره جاهلی آغاز نموده و سپس با شیوه‌ای که می‌شود گفت غلبه تحلیل بر تاریخ‌نگاری است، سیر حرکت تاریخی و رو به رشد اسلام را از آغاز وحی تا وقایع سال دهم هجری و اعزام امام علی (ع) به یمن و مشکلات دولت اسلامی تبیین کرده است. این کتاب در سال ۱۳۷۳ توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در تهران انتشار یافته است.

۱۴. تاریخ خلفا (تاریخ سیاسی اسلام ج ۲)

این اثر در واقع جلد دوم کتاب تاریخ سیاسی اسلام است. نویسنده در این کتاب کوشیده تا تصویری عمومی از تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی و نیز جنبش‌های سیاسی - فرقه‌ای نیم قرن اول هجری را ارائه کند. در این اثر، ضمن آشنایی با بحث خلافت، با ویژگی هر یک از خلفا تا پایان دوره اموی آشنا می‌شویم. در ادامه، حیات شش امام شیعه نیز مورد توجه قرار گرفته است. ویژگی عمده این کتاب نگاه شیعی نویسنده به تاریخ صدر اسلام و تحولات آن است. چاپ نخست این اثر در سال ۱۳۷۴ توسط سازمان چاپ و نشر انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و چاپ دوم آن به وسیله نشر الهادی قم صورت گرفته است.

۱۵. منابع تاریخ اسلام

آگاهی از تاریخ اسلام، جز بر پایه شناخت مورخان و آثار آنها و نیز آگاهی از روش تحقیق در مسایل تاریخی و شناخت منابع اصلی هر دوره از آن ممکن نیست. رسول جعفریان در این کتاب ذیل شش عنوان، جنبه‌های متنوع شناخت منابع تاریخ اسلام را بررسی و ارائه کرده است. این اثر در سال ۱۳۷۶ توسط انتشارات انصاریان در قم منتشر شده است.

۱۶. تاریخ ایران اسلامی

بدون تردید آشنایی با تاریخ کشور اسلامی ایران، برای هر فرد ایرانی امری ضروری است. کتاب تاریخ ایران اسلامی در همین راستا تدوین گردیده است. مؤلف محترم کوشیده تا مروری بر تاریخ اسلام و ایران داشته و از این رهگذر، بر آگاهی جوانان فرهیخته و تاریخ‌دوست نسبت به تاریخ کشورشان بیفزاید. این اثر در چهار دفتر به رشته تحریر درآمده است؛ از پیدایش اسلام تا ایران اسلامی. از طلوع طاهریان تا غروب خوارزمشاهیان. از یورش مغولان تا زوال ترکمانان و صفویه از ظهور تا زوال. دفتر اول این کتاب توسط مؤسسه فرهنگی اندیشه معاصر در زمستان ۱۳۷۷ انتشار یافته است و سه دفتر دیگر در سال ۱۳۷۸ توسط همان ناشر منتشر شده است.

۱۷. آثار اسلامی مکه و مدینه

این کتاب به سفارش معاونت آموزش و تحقیقات بعثه مقام معظم رهبری، تدوین گردیده است که برای راهنمایی حجاج در اختیار آنان قرار می‌گیرد. این اثر در دو بخش تدوین شده است؛ بخش اول به مکه مکرمه و بخش دوم به مدینه منوره اختصاص یافته است. در هر دو بخش مساجد، مشاعر مقدس و آثار مذهبی و تاریخی مکه و مدینه، معرفی شده‌اند. چاپ چهارم این کتاب توسط نشر مشعر در سال ۱۳۷۷ به بازار عرضه شده است.

۱۸. اطلس شیعه

آخرین اثر رسول جعفریان کتاب گران سنگ، اطلس شیعه است که از مهم‌ترین آثار وی نیز به شمار می‌رود. در باور محققان و علاقه‌مندان، نقشه و اطلس‌های جغرافیایی و تاریخی از جمله آثار پرکاربرد هستند. تجزیه و تحلیل اطلاعات، ضرورتی است که امروزه در قالب سامانه‌های جغرافیایی مورد توجه می‌باشد که اکنون به یکی از ابزارهای

مهم برای انتقال اطلاعات در امر تصمیم‌گیری تبدیل شده‌اند. از این‌رو، این اثر به منظور معرفی و شناخت هر چه بهتر گستره جغرافیایی شیعه و بیان حقایق تاریخی، موضوعات و مستندات تاریخی را با استفاده از تکنیک کارتوگرافی سازماندهی کرده است. این اثر در دوازده فصل به رشته تحریر درآمده است که عبارتند از: فصل اول: آغاز تشیع، فصل دوم: امامان شیعه، فصل سوم: تشیع در شهرهای ایران، فصل چهارم: دولت‌های شیعی در ایران، فصل پنجم: تشیع در عراق، فصل ششم: تشیع در جزیره العرب، فصل هفتم: تشیع در شامات، فصل هشتم: تشیع در آفریقا، فصل نهم: تشیع در هند، پاکستان، افغانستان، فصل دهم: تشیع در قفقاز و ترکیه، فصل یازدهم: تشیع در اروپا و فصل دوازدهم: تشیع در قاره آمریکا. کتاب توسط انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است.

۱۹. تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا طلوع دولت صفوی

با برآمدن خورشید انقلاب اسلامی، تحقیقات شیعه‌شناسی که سابقه‌ای در غرب داشت، به طور جدی آغاز شد و طی دو سه دهه گذشته آثار فراوانی در این زمینه به زبان فارسی، عربی و انگلیسی در ایران و سایر کشورها انتشار یافت. در میان آنچه در این باب نوشته شده است، کتاب حاضر تلاشی در جهت نشان دادن مسیر پیشرفت تشیع در حوزه ایران اسلامی است. به همین دلیل درباره تأسیس شیعه جز اندکی سخن گفته نشده است؛ زیرا هدف از نگاشتن این اثر، شرح تاریخ سیاسی شیعه در ایران نبوده است، بلکه به طور کلی نشان دادن چگونگی بسط تشیع در این دیار بوده و به همین دلیل نویسنده نوعی سبک توسعه جغرافیایی - ادواری را به کار گرفته است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۷۵ توسط انتشارات انصاریان در دو مجلد و با عنوان تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن دهم هجری به چاپ رسیده است. این کتاب با عنوان تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا طلوع دولت صفوی با تغییراتی در برخی مطالب، توسط نشر علم در سال ۱۳۸۶ منتشر شده است.

۲۰. مرجه؛ تاریخ و اندیشه

مؤلف در این اثر، برکنار از قول مشهور و رایج درباره این نحله فکری، در پژوهشی نو، دیدگاه جدیدی درباره مرجه مطرح ساخته است. این کتاب در سال ۱۳۷۱ به وسیله نشر خرم منتشر شده است.

۲۱. مقالات تاریخی

نخستین جلد از مقالات تاریخی استاد جعفریان در سال ۱۳۷۵ منتشر شد و از آن تاریخ تا کنون چهارده جلد از این مجموعه پیاپی چاپ و منتشر شده است. تاریخ آخرین جلد این مجموعه سال ۱۳۸۵ است. جلد‌های اول تا هشتم این مجموعه، توسط انتشارات دلیل و جلد‌های بعدی توسط دلیل ما منتشر شده است.

۲۲. تاریخ و سیره سیاسی امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام

رسول جعفریان در این کتاب هر چند به اختصار، اما به صورت دقیق زندگی امام علی علیه السلام در دوره پیامبر صلی الله علیه و آله و خلفا را مورد بررسی قرار داده است و پس از آن به اتفاقات دوره حکومت ایشان پرداخته و نگاهی هم به فعالیت‌های امام و یارانش در بسط حقیقت تشیع داشته است. این اثر در سال ۱۳۸۰ توسط انتشارات دلیل ما به چاپ رسیده است.

۲۳. تاریخ تحول دولت و خلافت از برآمدن اسلام تا برافتادن سفیانیان

نویسنده در این اثر سیر شکل‌گیری دولت را در تاریخ اسلام دنبال کرده و آن را در سه بخش تدوین نموده است؛ بخش اول با عنوان ولایت، به شکل‌گیری دولت در عهد رسول اکرم صلی الله علیه و آله اختصاص یافته است. بخش دوم با عنوان خلافت، تحول دولت را تا سال چهل و یکم هجری یعنی پایان خلافت امام مجتبی علیه السلام بررسی می‌کند و بخش سوم با عنوان سلطنت، سیر دولت را تا پایان عهد سفیانی یعنی معاویه دوم دنبال می‌کند. این کتاب توسط دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم در سال ۱۳۷۷ به چاپ رسیده است.

۲۴. جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی سیاسی ایران

(سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۵۷ شمسی).

چاپ هشتم این کتاب با اضافات بسیاری توسط انتشارات مورخ در سال ۱۳۸۸ منتشر شده است که دارای هشت فصل به این بیان است؛ بازگشت دین به عرصه جامعه و سیاست، فعالیت‌های حوزوی از اواخر دهه ۳۰ تا انقلاب اسلامی، جریان‌های مذهبی - سیاسی فعال دهه ۴۰ تا اوایل ۵۰، اسلام انقلابی سازمان مجاهدین خلق، حسینیه ارشاد و دکتر شریعتی و ...

۲۵. دخالت انگلیس در واقعه مشروطه

نویسنده در این کتاب که با مقدمه دکتر رضا داوری آغاز می‌شود، ضمن بحثی میسوط و مستند، با ارائه برخی اسناد و مدارک که از دخالت کارگزاران سیاسی انگلیس در نهضت مشروطیت ایران حکایت می‌کند، حیلها و ترفندهای بیگانگان را در به انحراف کشیدن نهضت عدالتخواهی مردم ایران به نمایش گذاشته است. این اثر در سال ۱۳۶۵ از سوی دفتر تبلیغات اسلامی قم منتشر شده است.

۲۶. بست‌نشینی مشروطه خواهان در سفارت انگلیس

این اثر به جریان تحسن مشروطه‌خواهان در سفارت انگلیس که توسط برخی علما و توده‌های مردم با هدف ضدیت با استبداد و ظلم شکل گرفته بود، می‌پردازد. به اعتقاد مؤلف، این لکه ننگ بر دامن یک جنبش مردمی که در نهایت به انحراف کشیده شده، از تجربیات تلخی است که باید بیش از پیش مورد کنکاش قرار گیرد و ابعاد آن روشن شود. این اثر توسط مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، در سال ۱۳۷۸ به چاپ رسیده است.

۲۷. ذهنیت غربی در تاریخ معاصر ما

نویسنده در این کتاب با نگاهی به رویدادهای تاریخ معاصر ایران، ضمن بحث پیرامون ریشه‌های فکری و تأثیرگذاری فرهنگ غرب بر تاریخ معاصر ما، به تبیین پدیده التقاط فکری در کشورمان پرداخته است. چاپ اول این اثر در سال ۱۳۶۵ با همکاری حوزه فرهنگ و معارف اسلامی دانشگاه اصفهان در قم صورت گرفته است.

۲۸. مروری بر زمینه‌های فکری التقاط جدید در ایران

نویسنده در این اثر با نگاهی به مذهب و تمدن غرب، وجوه مختلف التقاط فکری و مؤلفه‌های عمده التقاط در گروه‌ها و نحله‌های فکری معاصر کشورمان را برشمرده است. این اثر در سال ۱۳۶۶ به چاپ رسیده است.

۲۹. نزاع سنت و تجدد

نویسنده در این اثر ضمن برشمردن ویژگی‌های استاد مطهری و دکتر شریعتی به ارزیابی مناسبات فکری آن دو متفکر پرداخته و وجوه تمایز آنها را بیان می‌کند. این اثر در سال ۱۳۷۱ توسط انتشارات رثوف به چاپ رسیده است.

۳۰. بررسی و تحقیق در جنبش مشروطه

این کتاب بازنویسی کتاب دخالت انگلیس در واقعه مشروطه که نخستین اثر نویسنده در زمینه انقلاب مشروطیت ایران است، می‌باشد. در این اثر استاد جعفریان با ارائه مدارک و اسناد، زمینه‌های انحراف مشروطیت و نقش بیگانگان در این انحراف را بررسی کرده است. چاپ اول این کتاب توسط انتشارات طوس در سال ۱۳۷۰ منتشر شده است.

۳۱. دین و سیاست در عصر صفوی

مجموعه مقالات این کتاب موضوع تأثیر و تعامل دین و سیاست در عصر صفویه را مورد بررسی قرار داده‌اند. این اثر در سال ۱۳۷۰ توسط انتشارات انصاریان چاپ شده است. متن بازنویسی و اصلاح شده این اثر همراه با افزوده‌های فراوان در سه جلد توسط پژوهشکده حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۷۹ منتشر شده است.

۳۲. صفویه در عرصه دین، فرهنگ، سیاست

در دهه اخیر دشمنی‌های زیادی با صفویان شده است که ریشه در برخی از ناآگاهی‌های تاریخی و مذهبی دارد. جریان‌های روشنفکری دینی در ایران در مقطعی از حرکت، خود با حمله به صفویان و فرهنگ مذهبی صفوی، کوشیدند تا آن را از پایه سست کنند که تا مقدار زیادی هم موفق شدند. به همین دلیل نویسندگان به جهت زدودن آثار منفی این حرکت دست به نگارش این کتاب زده است. این اثر مشتمل بر چهل نوشتار است که برخی پژوهشی و برخی مروری بر آثار مکتوب دوره صفویه است و در سه جلد از سوی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه در سال ۱۳۷۹ منتشر شده است.

۳۳. احوال و آثار بهاء‌الدین محمد اصفهانی، مشهور به فاضل هندی

فاضل هندی یکی از چهره‌های عهد اخیر صفوی است که به خاطر اقامت مدتی از دوران جوانی در هند به هندی شهرت یافت. وی از فقیه‌های بلند پایه مکتب امامیه است. استاد جعفریان نخست به شرح زندگی، اساتید، آثار و شاگردان او پرداخته و سپس وقایع مهم زندگی او را برشمرده است. این کتاب در سال ۱۳۷۴ توسط انتشارات انصاریان به چاپ رسیده است.

۳۴. برگ‌هایی از تاریخ حوزه علمیه قم

این اثر دربردارنده ویژگی‌های حوزه علمیه قم از زبان نویسندگانی است که در گذشته دیداری از حوزه‌های علمیه قم داشته و خاطرات خود را در مطبوعات آن دوران به یادگار گذاشته‌اند. این کتاب در سال ۱۳۸۰ توسط انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی منتشر شده است.

۳۵. کاوش‌های تازه در باب روزگار صفوی

استاد جعفریان در این کتاب به جنبه فرهنگ و دین، که در شکل‌گیری و نضج رخدادهای تاریخی دوران صفویه سهم بسزایی داشته‌اند، پرداخته است. او در این اثر ناگفته‌های دوران حاکمیت صفویه بر ایران و تأثیر و نفوذ گروه‌ها و خاندان‌های مختلفی چون فقها و خاندان محقق کرکی در سلسله صفویه را بازگو کرده است. چاپ اول این اثر را نشر ادیان در سال ۱۳۸۴ به چاپ رسانده است.

۳۶. دین و سیاست در دوره صفوی

این کتاب مجموعه مقالاتی است که استاد جعفریان پیرامون نقش دین و سیاست در دوره صفویه نوشته است. برخی از این مقالات در نشریه کیهان اندیشه و نور علم به چاپ رسیده است و برخی برای اولین بار در این اثر چاپ شده‌اند. این کتاب در سال ۱۳۷۰ توسط انتشارات انصاریان در قم به چاپ رسیده است.

۳۷. تشیع در عراق، مرجعیت و ایران

استاد جعفریان در این کتاب سعی دارد ضمن بیان سابقه و سرنوشت تشیع در عراق، جایگاه حوزه و مرجعیت را در عراق و ایران مورد بررسی قرار دهد. این اثر توسط مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران در سال ۱۳۸۶ به چاپ رسیده است.

۳۸. سید اسدالله خرقانی؛ روحانی نوگرای روزگار مشروطه و رضاشاه

بحث از خرقانی، تنها بحث از یک فرد با ویژگی‌های خاص او نیست، بلکه تصویری است از یک مسیر که حرکت مشروطه‌خواهی ایران در طی چهل سال آن را پیموده است. به همین دلیل استاد جعفریان به بررسی زوایای زندگی این شخص پرداخته است. این کتاب توسط مرکز اسناد انقلاب اسلامی در سال ۱۳۸۲ به چاپ رسیده است.

۳۹. میراث اسلامی ایران

استاد جعفریان، نسخه‌های خطی سیزده رساله و چند مقاله کتابشناسی ۱/۳۰/۰۱ را در سه دفتر استنساخ کرده است و اولویت را به رساله‌هایی داده است که مشتمل بر آگاهی‌های اجتماعی، سیاسی و تاریخی زمان خویش بوده‌اند. این اثر مباحث بسیار ارزشمندی را در بردارد و مطالعه آن برای هر پژوهشگر حوزه دین مفید خواهد بود. این کتاب توسط کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی در سال ۱۳۷۳ به چاپ رسیده است.

در ادامه به علت طولانی شدن کلام تنها به ذکر نام دیگر آثار استاد رسول جعفریان اکتفا می‌کنیم.

۴۰. تاریخ دخانیه.

۴۱. تاریخ محمدی.

۴۲. جامعه شیعی نخاوله.

۴۳. نقد و بررسی سیره نبوی.

۴۴. دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال.

۴۵. بحران آذربایجان (۱۳۲۴-۱۳۲۵ شمسی).

۴۶. نماز جمعه، زمینه‌های تاریخی و آگاهی‌های کتابشناسی.

۴۷. تحلیلی از تحولات فکری و سیاسی پس از رسول الله ﷺ.

منابع

۱. پروین‌زاد، مهدی، «ناشناخته‌های تاریخ ایران و اسلام» گفتگو با استاد رسول جعفریان، مؤسسه کیهان فرهنگی، ش ۱۹۶، بهمن ماه ۱۳۸۱.